

eudaimonia

Revija za pravnu, političku i
socijalnu teoriju i filozofiju

Br. 3 • 2019.

Izdavač

IVR **S**RBIJA

Srpsko udruženje za pravnu
i socijalnu filozofiju

UČEŠĆE U POLITIČKOM ŽIVOTU
STUDENATA PRAVNOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U BEOGRADU:
ISKUSTVA I PERCEPCIJE

Vasilije Bošković, Nikola Ivković

Strane: 97–123

Vasilije Bošković*

Nikola Ivković**

UČEŠĆE U POLITIČKOM ŽIVOTU STUDENATA PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U BEOGRADU: ISKUSTVA I PERCEPCIJE

Studija koja je pred nama ispituje politička opažanja i lična politička iskustva studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu sa aspekta sociološko-pravne analize. Cilj ovog rada je da kombinacijom teorijskog i eksplorativno-empirijskog istraživanja ispita i objasni šta navodi studente da razmišljaju o politici, na koji način oni to čine i kako se to odražava na njihov politički život. U radu možemo uočiti pet celina. U uvodnom delu su izloženi ciljevi ovog rada i perspektiva za koju su se autori odlučili u posmatranju pomenutih fenomena. Drugi deo predstavlja kratak pregled metodologije empirijskog istraživanja. Centralni deo rada posvećen je političkoj participaciji mladih (studenata prava) sa posebnim osvrtom na ulogu medija. Na samom kraju iznosimo zaključke o odlikama i širem društvenom značaju fenomena političke participacije dobijene primenom različitih metoda u multidisciplinarnom pristupu.

Ključne reči: Politička participacija. – Mediji. – Empirijsko istraživanje. – Studenti prava. – Sociološko-pravna analiza.

1. UVOD

Široko rasprostranjen narativ o apatičnosti i nezainteresovanosti mladih u političkim procesima, sa kojim su se i autori susreli, naveo ih je da ispituju osnovanost tih narativa i utvrde faktičko stanje na svom matičnom fakultetu. Cilj ovog rada je da ispita i objasni šta navodi studente da razmišljaju o politici, na koji način oni to čine i kako se to odražava na njihov politički život. U radu se posebno bavimo dvema

* Autor je student osnovnih akademskih studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, vasilije007boskovic@gmail.com.

** Autor je student osnovnih akademskih studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, nikolaivkovic7@gmail.com.

temama: (1) uticaj medija na politički aktivizam studenata i (2) politička participacija studenata. Prvi segment našeg rada posvećen je medijima. Mediji u savremenom svetu predstavljaju osnovni izvor informacija, ne samo o politici već i o mnogim drugim događajima. Bavićemo se, dakle, pitanjem koliko mediji mogu da utiču na zainteresovanost studenata o politici i politički aktivizam naših ispitanika. Kao jedan od ključnih faktora u konstituisanju stanovišta o politici, sagledaćemo ponaosob delovanje raznorodnih medija, kao što su: internet, televizija, novine i radio. Takođe ćemo razmotriti koji od masovnih medija ima najveći uticaj na političku participaciju studenata, odnosno koji od njih naši ispitanici koriste kao primarni izvor informacija o politici. Drugi segment čini sam politički život, odnosno participacija naših ispitanika u političkim procesima. To posebno imamo u vidu kada analiziramo različite komponente političkog aktivizma u koje smo uvrstili: članstvo u političkim partijama, glasanje na izborima, učešće u političkim raspravama, odlazak na mitinge, potpisivanje peticija i kontakt sa političarima. Već sada možemo zaključiti da je paleta političke participacije dosta šarolika i da obuhvata najrazličitije oblike civilnog političkog delovanja. U fokusu našeg rada ovoga puta nije bilo učešće mladih¹, odnosno studenata prava, u vršenju javnih poslova državne vlasti. Upravo iz tih razloga, a radi bolje analize, politički aktivizam studenata smo grupisali i posmatrali iz dva aspekta (u užem i u širem smislu).

U prvom delu teksta istaknuti su načini na koje studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu dolaze do informacija o politici. U tom delu ćemo se baviti medijima koji su izuzetno značajni za formiranje fundamentalnih stavova o politici, što je važno za sledeći korak.

U drugom delu teksta bavimo se političkim aktivizmom. U ovom kontekstu mediji su posmatrani kao jedinstveni *spiritus movens* političkog života uopšte. Studentski politički aktivizam proizilazi, dakle, iz prikupljenih novosti o svetskoj, evropskoj, državnoj i lokalnoj politici. Zaključak je da se u politički aktivizam ubrajaju učešće studenata u politici, glasanje na izborima i mnogi drugi, već pomenuti vidovi građanskog i političkog aktivizma.

¹ Određenje populacije mladih nosi rizik da granice mladosti postavimo ili prenisko ili previsoko. Prema tome, „granica“ mladosti postavljena je različito u svakom od istraživanja koje smo uzimali kao okvir za komparativnu analizu. U istraživanjima na nacionalnim uzorcima istraživači su mlade odredili kao osobe od 18 do 35 godina (CESID 2012). Već u drugom istraživanju ta „granica“ se menja i mladi su, zbog uporedivosti sa ostalim Šel (Shell) istraživanjima u regionu, određeni kao osobe od 15 do 29 godina (Stanojević, Dragan, Tomanović, Smiljka, *Mladi u Srbiji stanja, opažanja i verovanja*, SeConS grupa za razvojnu inicijativu, Beograd 2015).

Okosnicu ovog rada čini komparativna analiza podataka dobijenih našim istraživanjem o aktivizmu i stavovima studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu sa sličnim istraživanjima na širem uzorku populacije mladih u Republici Srbiji i zemljama Evrope.²

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje na osnovu koga je napisan ovaj rad sprovedeno je u okviru programa seminarske grupe *Osnovi sociologije i sociologija prava*³ Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Istraživačke hipoteze i osnovne elemente upitnika sastavili su autori.

Za prikupljanje podataka korišćen je kvantitativni metod, odnosno kao istraživački instrument korišćen je anketni upitnik zatvorenog tipa sa 82 pitanja. Uz konsultacije sa mentorima, referentna istraživanja sprovedena u Srbiji i Evropi prilagođena su specifičnoj strukturi uzorka koji je bio sačinjen isključivo od studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, te nacionalnom kontekstu u Srbiji. Autori su se odlučili za takav pristup zbog toga što samostalno konstruisanje upitnika zahteva značajno viši nivo naučne veštine u empirijskom istraživanju. Preuzimanjem već isprobanih formulacija pitanja i formiranjem specifičnih grupa srodnih pitanja uspeali smo da smanjimo mogućnost nastajanja metodoloških grešaka u početnim fazama istraživanja i da obezbedimo mogućnost komparativne analize podataka. Prevođenjem sa engleskog jezika, adaptacijom i dopunom nekim pitanjima, zbog njihove relevantnosti za kontekst i poredivosti sa prethodnim istraživanjima u Srbiji, konstruisan je anketni upitnik koji je testiran u pilot-istraživanju.

Dizajn uzorka je kvotni uzorak sa principom slučajnosti selekcije konačnih jedinica. Ispitano je 340 studenata, a uzorak je usklađen sa brojem studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu uzimajući u obzir godinu studija i polnu strukturu studenata, čime je obezbeđena reprezentativnost ispitanika. Struktura uzorka prema osnovnim obeležjima – polu, godini studija, obrazovanju roditelja (tabela 1) –

² *Stavovi mladih o društveno političkim prilikama u Srbiji*, CESID, 2012; S. Tomonović, D. Stanojević.

³ Metodologija istraživanja je razvijena uz stručnu recenziju profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu doktora Danila Vukovića i asistentkinje Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu Valerije Dabetić, kojima smo zahvalni na korisnim savetima i profesionalnoj podršci koja nije izostala ni u jednoj fazi izrade ovog rada.

odgovara ciljnoj grupi u prihvatljivim granicama tako da uzorak nije ponderisan ni prema jednom obeležju.

Prikupljanje anketnih podataka sprovedeno je u periodu od 19. do 23. aprila 2018. godine. Za analizu kvantitativnih podataka korišćen je statistički program SPSS 20.

*Tabela 1. Struktura uzorka
prema osnovnim obeležjima ispitanika (u %)*

POL	Muški	40,9	
	Ženski	59,1	
POLNA STRUKURA PREMA GODINAMA	Prva	Muški	36,7
		Ženski	35,3
	Druga	Muški	23,7
		Ženski	26,9
	Treća	Muški	24,5
		Ženski	21,9
	Četvrta	Muški	15,1
		Ženski	15,9
GODINA STUDIJA	Prva	35,9	
	Druga	25,6	
	Treća	22,9	
	Četvrta	15,6	
OBRAZOVANJE MAJKE	Osnovna škola i manje	1,8	
	Srednja trogodišnja škola	5,3	
	Srednja četvorogodišnja	37,6	
	Visoka škola ili fakultet, master, magistratura, doktorat	54,7	
OBRAZOVANJE OCA	Osnovna škola i manje	0,3	
	Srednja trogodišnja škola	3,8	
	Srednja četvorogodišnja	35,3	
	Visoka škola ili fakultet, master, magistratura, doktorat	59,7	
SMEŠTAJ TOKOM STUDIJA	Kod roditelja	39,4	
	Iznamljen stan	28,8	
	Studentski dom	15	
	U porodičnom/sopstvenom stanu bez roditelja	1,5	
	Kod rođaka	1,5	
	Drugo	1,2	

3. MEDIJI I NJIHOV UTICAJ NA POLITIČKU PARTICIPACIJU STUDENATA

U praistoriji i starom veku mediji nisu postojali u onom smislu u kojem ih danas shvatamo i poznajemo.⁴ Tokom srednjeg veka pojavila se štampa, odnosno štamparska mašina (1450), koja je odigrala nezaobilaznu ulogu u informisanju i prosvjećivanju ljudske civilizacije. U savremenom svetu mediji su doživeli ogroman napredak i razvitak, te su oni jedan od primarnih izvora informacija današnjice u mnogostrukim aspektima društvenog života, u koje se ubraja i politika. Važnost medija kao izvora informacija ogleda se u tome što je sloboda medija zajemčena i što danas zauzima posebno mesto u ustavima i mnogim drugim pravnim aktima širom sveta, pa tako i u Ustavu Republike Srbije iz 2006. godine (čl. 50, st. 1).⁵ Garantija slobode masmedija postala je deo međunarodnog prava nakon Drugog svetskog rata. Razaranja globalnih razmera izazvala su katastrofalne posledice po većinu svetskih zemalja te se nametnula potreba restitucije prirodnopravnog shvatanja o ljudskim pravima koja pripadaju čoveku koji je iznad suvereniteta pojedine države. Pre toga sloboda masmedija nije bila pojedinačno navođena u međunarodnim aktima već je bila u sklopu slobode izražavanja mišljenja koja je bila njihov sastavni element. Sloboda izražavanja se nalazila u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. (čl. 19)⁶, ali u njoj nisu specifično napomenuti masmediji, kao što je to bilo u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine (čl. 10, st. 1).⁷ Ipak, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima predstavljala je osnov za konstituisanje članova koji se isključivo odnose na masmedije i preteču osvajanja njihove slobode.

⁴ Medij ili javno glasilo je program koji predstavlja osmišljen sklop informacija namenjenih unapred neodređenom broju lica (publici). Služićemo se i izrazom masmedij budući da adresati nisu lično određeni već je reč o publici kao masi.

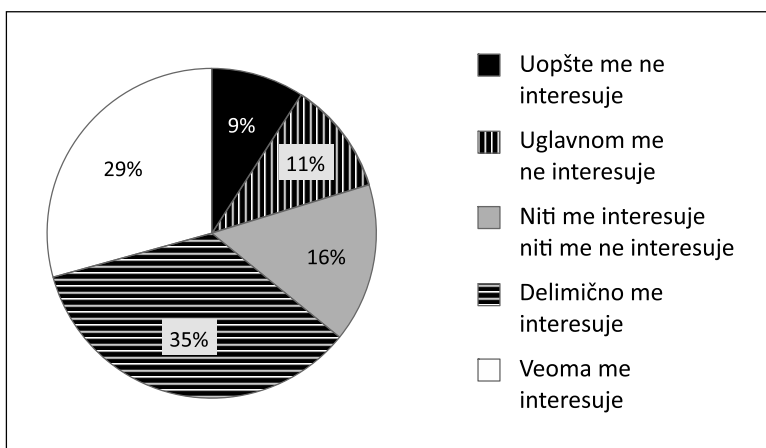
⁵ Svako je slobodan da bez odobrenja, na način predviđen zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja. U Republici Srbiji nema cenzure. Vid. Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/2006.

⁶ Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice. Vid. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Pariz 1948.

⁷ Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Taj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija. Vid. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim 1950.

Pojava masovnih medija omogućila je ekspeditivan protok informacija i obaveštenja i o politici i o drugim društvenim događajima. Masovni mediji su sredstva javnih komunikacija koja deluju na veliki broj ljudi i time utiču na stavove građana o brojnim pojavama i procesima, pa i o politici. Oni su nužan element konstituisanja javne sfere i značajno utiču na razmišljanja o politici u društvu. Ipak, moć medija nije neograničena, a mnogi autori smatraju da medijske poruke vrlo malo mogu da izmene pojedinca u kognitivnom polju, ali zato pomažu da se učvrste stavovi koji već postoje.⁸ Imajući u vidu taj značaj medija, u radu ćemo analizirati ulogu različitih masovnih medija u koje spada: televizija, novine, radio i internet.

Grafikon 1. Interesovanje studenata za politiku

Istraživanje pokazuje da određeni mediji i te kako imaju veze sa zainteresovanošću, razmišljanjem, stavovima i učešćem studenata u politici. Naši ispitanici su veoma zainteresovani za politiku, što je jedan od važnih faktora za formiranje stavova o politici iz kojih proističu različiti vidovi političkog aktivizma. Podaci pokazuju da gotovo 65% ispitanih studenata prava zanima politika (grafikon 1), dok svaki peti nije zainteresovan za politiku (20%). Procenat onih koje politika niti interesuje niti ne interesuje nije veliki i iznosi nešto više od 15%.

⁸ Snježana Milivojević, „Javnost i ideološki efekti medija“, uvodni deo, Glava I, *Peščanik*, 2009.

Poređenje dobijenih rezultata sa istraživanjem⁹ koje je sprovedeno na nivou cele Srbije na uzorku mlade populacije u uzrastu od petnaest do trideset godina pokazuje da su naši ispitanici zainteresovaniji za politiku od opšte populacije mladih. Naime, u Srbiji je za politiku zainteresovano svega 24% mladih, dok procenat onih kojima politika nije primamljiva iznosi visokih 38%, a neopredeljenih ima takođe 38%. Iz tih podataka možemo primetiti da su razlike između naših ispitanika i uzorka šireg obima prilično velike, te ih ne treba zanemariti. To nas navodi na zaključak da treba uzeti u obzir i profil naših ispitanika, s tim što postoji logička hipoteza da su studenti prava po prirodi svog usmerenja ipak nešto više zainteresovani za politiku od drugih mladih, što je ovde i potvrđeno. Treba napomenuti i da je prosečna starost ispitanika u našem istraživanju 21,7 godina, dok prosečan ispitanik u drugom istraživanju ima 22,7 godina. Taj podatak pojačava našu pretpostavku budući da su starije osobe u proseku više zainteresovane za politiku. Prema tome, naš prosečan ispitanik je mlađi, a nešto više je zainteresovan za politiku od prosečnog ispitanika u istraživanju koje je sprovedeno na nivou celokupne populacije mladih u Srbiji. Zašto? Pretpostavljamo da razlog leži upravo u obrazovnom profilu naših ispitanika: pravo, kao i politika, spada u društvene nauke, te su i studenti Pravnog fakulteta više orijentisani ka politici.

U ovom istraživanju odgovorićemo i na pitanje koji medij studenti koriste najmanje (a koji najviše) kada prate politiku i koji od četiri pomenuta medija ima najznačajniju ulogu u političkom aktivizmu studenata. Ustanovili smo da je radio najmanje uticajan i praćen medij. Radio je prvi elektronski medij koji je napravljen, a u svom sadašnjem obliku nastao je u drugoj deceniji 20. veka. Kao sredstvo masovnih medija radio je stariji od televizije i interneta i u periodu naglog razvoja drugih elektronskih medija njegovo mesto na tabeli sredstava javnog informisanja postepeno slabi. Iako veoma rasprostranjen, njegov politički i (u manjoj meri) kulturni uticaj u društvu sve više slabi tehnološkim razvojem. On nema nikakvog uticaja na politički aktivizam studenata jer izrazito veliki broj studenata uopšte ne prati politiku putem tog medija. Naime, istraživanje je pokazalo da nešto manje od polovine studenata nikada ne sluša političke emisije na radiju, a da je procenat onih koji to rade svakodnevno zanemarljiv. Dakle, radio koji je tokom prve polovine prošlog veka (uz novine) bio jedan od najbitnijih izvora informacija sada definitivno gubi značaj.

⁹ Krovna organizacija mladih „Poverenje mladih u institucije“, KOMS 2018.

Značaj radija u životu naših ispitanika oslikava još i podatak: da samo 1,2% studenata koristi radio kao primarni izvor informacija o politici. Među zemljama članicama Evropske unije taj procenat je najviši u Austriji¹⁰, ali na reprezentativnom uzorku celokupne austrijske populacije.

Istaknuti iskazi naveli bi nas na pogrešan zaključak da je radio gotovo irelevantan u politici. I ovde treba biti oprezan i ponovo obratiti pažnju na profil ispitanika u istraživanju. Naši ispitanici su mladi ljudi i većinom nemaju automobil niti njime idu na fakultet. Radio se danas gotovo isključivo sluša u kolima, tako da ne smemo tvrditi da on potpuno gubi značaj. Verovatno je da bi, ukoliko bi naši ispitanici bili stariji i samim tim proporcionalno više njih posedovalo automobil, procenti bili znatno drugačiji.¹¹ Osim toga, interesantan fenomen¹² pronalazimo u afričkoj državi Tanzaniji, gde postoji težnja da se radio kao sredstvo javnog informisanja osnaži i da se ponovo ojača njegovo delovanje na građanski i politički angažman mladih. Prema tome, iako, kao što je već rečeno, uticaj radija slabi, ne možemo sa sigurnošću reći da on ne postoji.

Naredni medij o kojem ćemo govoriti su novine. U našem istraživanju pokazalo se da su novine važnije od radija. Pojam novina se tokom istorije različito definisao. Nekada se polazilo od stanovišta da su novine bile sve ono što je izloženo na javnim mestima, dok je danas opšteprihvaćena definicija da su novine samo jedan od masovnih medija putem kojih ljudi komuniciraju.¹³ Izum štampe u 15. veku imao je presudnu ulogu za razvoj i širenje novina i novinarstva. Pronalazak novih tehnika štampanja u 18. veku, a naročito rotacione mašine, dao je veliki zamah novinama. Svoj sadašnji oblik u Srbiji novine su dobile još u doba Kneževine tridesetih godina 19. veka¹⁴, u vreme razvoja trgovine i pismenosti, i do druge polovine 20. veka, kada se pojavila

¹⁰ EUYOUPART Political Participation of Young People in Europe – Development of Indicators for Comparative Research in the European Union, 2005. To istraživanje ćemo komparativno koristiti u poglavlju o medijima.

¹¹ I ovde bi, doduše, trebalo obratiti pažnju i uraditi detaljnu analizu sadržaja koji se u kolima sluša na radiju. Da li je procenat onih koji slušaju muziku toliko visok da čini zanemarljivim procenat onih koji slušaju političke emisije na radiju?

¹² How can radio encourage youth engagement with democracy in Tanzania? Niambie's potential, BBC Media Action 2015, http://downloads.bbc.co.uk/mediaaction/pdf/Niambie_Research_Summary.pdf

¹³ Svjetlana Mokriš „Novine i njihova uloga u društvenoj zajednici“ *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 2010, 117–118.

¹⁴ Službeni glasnik – Arhiv srpskih i jugoslovenskih službenih glasila.

televizija, bile su najvažniji izvor informacija, odnosno najvažnije sredstvo za kreiranje javnog mnjenja.

Danas, 6% studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu koristi novine kao primarni izvor informacija o politici. Republički prosek iznosi oko 11%, što jeste više, ali se novine danas očigledno manje koriste. Kada je reč o praćenju politike u novinama, studenti se mogu podeliti u dve kvantitativno slične grupe. Nešto više od polovine naših ispitanika prati politiku putem novina, a nešto manji procenat ne obraća pažnju na novinske članke koji se odnose na politiku. Informacija da svaki osmi student Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu svakodnevno prati politiku veoma je zanimljiva kada te brojke uporedimo sa evropskim državama kao što su Francuska, Estonija, Finska, Nemačka, Italija, Austrija, Slovačka i Velika Britanija. Prema ovim istraživanjima, naši ispitanici manje prate politiku u novinama od studenata svih pomenutih država osim Velike Britanije, gde to radi svaka deveta osoba.¹⁵

Televizija i internet su dva najzastupljenija medija u savremenom društvu, kako u pogledu raznovrsnog protoka informacija, tako i kada se postavi pitanje praćenja medija. Oni imaju jak uticaj na oblikovanje sveta u kojem živimo, pre svega zbog jednostavnog plasiranja informacija. Tri suštinski bitna elementa televizije – pokret, slika i zvuk – čine televiziju interesantnijom, samim tim i lakšom za praćenje, što rezultira njenom češćom upotrebom od dva navedena, manje uticajna medija. Osim toga, korisnici interneta imaju apsolutnu slobodu izbora jer postoji mogućnost da sami pretražuju ono za šta su zainteresovani, dok je sloboda izbora u preostala tri medija nešto uža i svodi se na to da se od ponuđenog sadržaja bira jedan ili nekoliko njih.

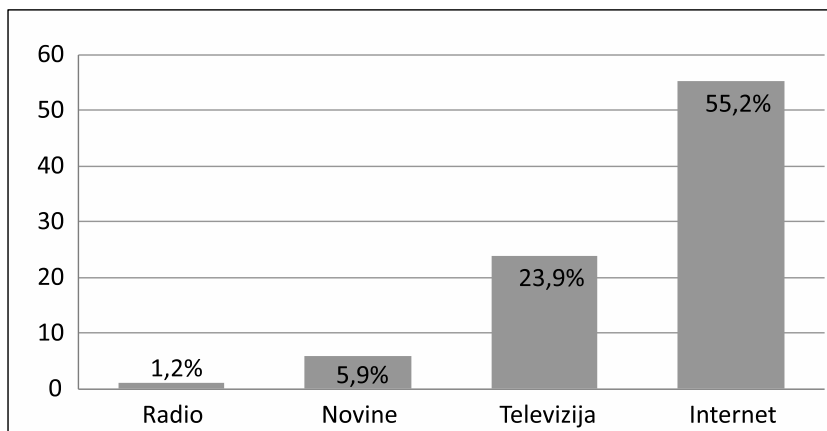
Kod ispitanih studenata prepoznavamo da upotreba interneta ipak dominira nad gledanjem televizije, ali i činjenicu da televizija još nije potpuno izgubila značaj.¹⁶ Između ova dva medija prevagu odnosi internet. Više od 50% ispitanika koristi internet kao primarni izvor informacija o politici, dok četvrtina na taj način koristi televiziju (grafikon 2). Republički prosek je gotovo identičan – 53% mladih informiše se o politici putem interneta. Za televiziju su procentualna odstupanja manja, a oko 18% mladih se informiše o političkim dešavanjima primarno putem televizije¹⁷.

¹⁵ EUYOUNGPART Political Participation of Young People in Europe – Development of Indicators for Comparative Research in the European Union, 2005.

¹⁶ Tomanović, Stanojević, 58-62.

¹⁷ Krovna organizacija mladih „Poverenje mladih u institucije“, KOMS 2018.

Grafikon 2. Primarni izvor informacija o politici

Podatak da studenti najviše prate politiku putem interneta ne začuđuje mnogo usled ubrzanog razvijanja elektronskih novina, socijalnih mreža i komunikacija koje se na taj način odvijaju. Internet sadrži očigledan potencijal kao jedno od sredstava građanskog aktivizma, a njegova specifičnost je u tome što se protok informacija odvija u dva smera, za razliku od ostalih medija, u kojima je odnos između komunikatora i publike bezličan.¹⁸

Kada su u pitanju televizija i internet, nalazimo niz različitih pravilnosti koje dobijamo poređenjem, povezivanjem i ukrštanjem podataka koji su dobijeni ovim istraživanjem. Analize pokazuju da je praćenje politike putem televizije i interneta usko povezano sa političkim aktivizmom čije su analizirane komponente odlazak na političke mitinge, potpisivanje peticije, kontakt sa političarima, glasanje na izborima i partijsko članstvo. Dakle, postoji korelacija između praćenja politike putem interneta i političke participacije koja je veoma snažna. Kao primer za prethodnu tezu sagledaćemo uzročno-posledične veze između praćenja politike putem interneta i pomenutih tipova političke participacije studenata. Na početku ćemo se baviti vezom između praćenja politike putem interneta i potpisivanja peticije jer je tu veza medija i aktivizma najjača. U današnje vreme peticije se u velikoj meri potpisuju putem interneta, pa nije toliko neobično da su studenti, što više prate politiku na taj način, skloniji potpisivanju peticija. Isto važi

¹⁸ Milovan Mitrović, Danilo Vuković, *Osnovi sociologije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izadavaštvo i informisanje, Beograd 2017, 177.

i za prisustvovanje političkim mitinzima – oni koji češće prate politiku na internetu su upravo oni koji češće prisustvuju političkim mitinzima. Internet i društvene mreže koje su u njegovom sklopu postaju sve dominantniji izvor informisanja za mlade ljude, koji su ujedno i nosioci protestnih aktivnosti. Identične obrasce nalazimo i za kontakt sa političarem (kao oblik političkog aktivizma), što pokazuje da je internet nužan akter u povezivanju i umrežavanju ljudi.

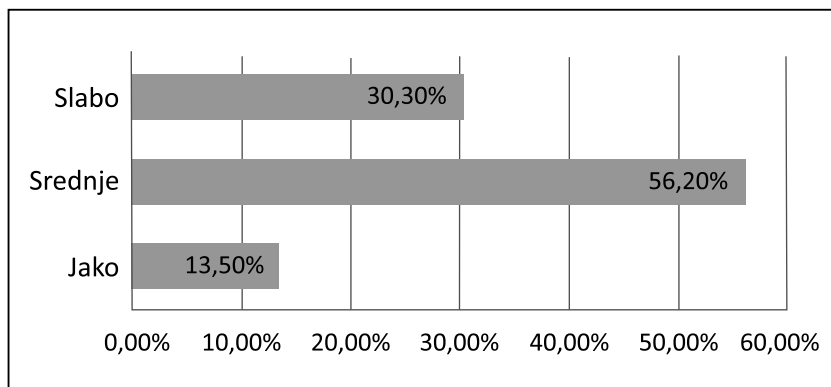
Druga istraživanja potvrđuju naše nalaze. Tokom protesta koji su organizovani usled nezadovoljstva rezultatima predsedničkih izbora 2017. godine, sprovedeno je istraživanje¹⁹ čiji je jedan od ciljeva bio da se sazna na koji način su učesnici protesta saznali za protest i kako su se o njemu informisali. Dominantan odgovor, naravno, bio je internet (čak 76%), a drugi kanali posredstvom kojih su se učesnici uključili u protest bili su kontakt sa prijateljima, radio, televizija, novine itd. Aktivni učesnici tog protesta nisu pratili u velikoj meri tradicionalne medije već im je osnovni izvor informisanja bio internet. Takođe, ispostavilo se da su učesnici protesta bili daleko aktivniji na internetu od posmatrača, što nam sa sigurnošću potvrđuje hipotezu da internet igra važnu ulogu u participaciji građana u politici i njihovom političkom angažmanu. Dakle, postoji jasna i jaka veza između praćenja politike putem interneta i političkog učešća.

U nastavku teksta ćemo razmotriti koliko praćenje politike na televiziji utiče na politički aktivizam naših ispitanika. I tu smo pronašli određene kauzalne veze: oni koji više prate politiku na televiziji skloniji su potpisivanju peticija i odlascima na političke mitinge, ali ta pravilnost ne važi i za kontakt sa političarima. To je donekle i očekivano jer danas nije lako fizički doći do političara te se komunikacija i kontakt najverovatnije ostvaruju putem imejla. Kada su u pitanju glasanje na izborima i partijsko članstvo, ustanovili smo da nijedan od naša četiri analizirana medija nema poseban uticaj na te vidove političkog učešća. Ipak, na osnovu prikupljenih podataka zaključujemo da oni koji svakodnevno prate politiku u medijima (televizija i internet) generalno imaju znatno veća interesovanja za politički život. Uzimajući u obzir radio i novine kao dva manje uticajna medija, što smo već i napomenuli, veza koju pronalazimo ukrštanjem dobijenih podataka nije uzročno-posledično relevantna. Za sam kraj ovog dela prikazaćemo indeks praćenja medija prema skali „slabo, srednje, jako“, zavisno od toga koliko naši ispitanici prate politiku putem radija, novina, televizije

¹⁹ M. Babović *et al.*, „Da li like-uješ protest?“, SeCons, 2017.

i interneta. Dobijeni indeks sačinjen je sabiranjem različitih varijabli²⁰, a odgovori su kategorizovani na trostepenoj lestvici. U kategoriju „slabo“ svrstali smo studente koji nikada ne prate ili retko prate politiku u medijima. Njih čini skoro jedna trećina ispitanih studenata. Najveći procenat ispitanika iz našeg uzorka spada u drugu kategoriju („srednje“ na grafikonu 3), u koju se u najvećoj meri ubrajaju oni studenti koji povremeno prate politiku u medijima. Tu su uvršteni i oni studenti koji svakodnevno prate politiku posredstvom jednog od analiziranih medija, a nikad ne prate ili to čine retko putem preostalih medija.²¹ U taj deo spada, dakle, većina naših studenata sa visokih 56,2%. U treću kategoriju („jako“ na grafikonu 3), koju čini samo 13,5% studenata, spadaju oni koji često ili svakodnevno prate politiku u pomenutim medijima. Razumljivo je da su studenti koji spadaju u tu kategoriju najviše informisani o politici. U trećoj kategoriji uopšte nema onih koji nisu zainteresovani za politiku (lokalnu, državnu, evropsku i svetsku), a tu prvenstveno spadaju oni koje politika naročito zanima. Upravo su ti studenti najviše politički aktivni.

Indeks 1. Indeks praćenja politike u medijima

²⁰ Varijable koje su ušle u indeks političkog aktivizma:

1. Koliko često pratite politiku na radiju?
2. Koliko često pratite politiku u novinama?
3. Koliko često pratite politiku na televiziji?
4. Koliko često pratite politiku putem interneta?

Ponudeni su sledeći odgovori: nikad (1), retko (2), povremeno (3), često (4) i svakodnevno (5).

²¹ Na primer, student svakodnevno prati politiku putem interneta, retko na televiziji, a nikad na radiju i u novinama.

4. POLITIČKA PARTICIPACIJA STUDENATA

Politička integracija mladih u društvo jedna je od važnih karakteristika mladosti. Naime, u tom periodu oni ulaze u pravni sistem, stiču brojna politička i socijalna prava. Sa navršениh 18 godina u većini zemalja mladi stiču poslovne sposobnosti, što predstavlja nužan preduslov za sticanje i ostvarenje aktivnog i pasivnog biračkog prava. Pravo da glasaju na izborima i da budu birani garantovano je Ustavom Republike Srbije (čl. 52, st. 1), kojim je propisano da svaki punoletan, poslovno sposoban državljanin Republike Srbije ima pravo da bira i da bude biran.

U fokusu naše pažnje u ovom istraživanju bili su studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu koji su tek na početku svog političkog života i koji baš u tom periodu studiranja formiraju svoj politički identitet, odnosno specifične osobine, stavove i navike u vezi sa politikom. Neki od njih će vremenom izboriti za pozicije političke elite naše zemlje, dok će neki (p)ostati večiti apstinenti.

Smanjena politička aktivnost mladih fenomen je sa kojima se suočava većina savremenih demokratskih društava. Toj činjenici dodatno pogoduje ukorenjena percepcija mladih u javnom mnjenju kao politički neaktivnog i nezainteresovanog dela stanovništva. U domaćim medijima je jasno vidljiv diskurs koji prikazuje mlade u tom svetlu.²²

Dosadašnja istraživanja u svetu i kod nas pokazuju da mladi, u poređenju sa starijima, značajno manje participiraju u samom izbornom procesu, da su češće stranački neopredeljeni, da se ređe odlučuju

²² Istraživanje „Samo 10 posto mladih glasa na izborima“, *N1*, 22. mart 2016, <http://rs.n1info.com/a154105/Vesti/Vesti/Istrazivanja-Samo-10-odsto-mladih-glasa-na-izborima.html>; Igor Košut, „Mladi neće da glasaju za 'reciklirane' političare“, *N1*, 6. mart 2016, <http://rs.n1info.com/a140753/Vesti/Vesti/Istrazivanje-Medju-onima-koji-privi-put-izlaze-na-izbore-najvise-apstinenata.html>; Milica Rašić, „NJIHOVIM REČIMA Evo zašto mladi od 18 do 25 NEĆE izaći da glasaju“, *Blic*, 20. mart 2017, <https://www.blic.rs/vesti/politika/njihovim-recima-evo-zasto-mladi-od-18-do-25-nece-izaci-da-glasaju/z2lc1b5>; M. Rašić, L. Gedošević, „NE ZNAM, NE VERUJEM, NE ZANIMA ME Većinu mladih baš briga za izbore, imaju druga interesovanja“, *Blic*, 18. mart 2017, <https://www.blic.rs/vesti/beograd/ne-znam-ne-verujem-ne-zanima-me-vecinu-mladih-bas-briga-za-izbore-imaju-druga/v2kwzbg>; „Mladi u Srbiji žive s roditeljima, ne zarađuju, razočarani su“, *Večernje novosti*, 11. avgust 2017, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:680232-Mladi-u-Srbiji-zive-s-roditeljima-ne-zaraduju-razocarani-su>; Ana Stefanović, „Mladi lajkuju, stari zaokružuju“, *Politika*, 8. mart 2017, <http://www.politika.rs/sr/clanak/377984/Tema-nedelje/Mladi-lajkuju-stari-zaokruzuju>; „Mladi ne gledaju TV, politika ih ne zanima, stalno su onlajn“, *Tanjug*, 2. septembar 2018, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:747255-Mladi-ne-gledaju-TV-politika-ih-ne-zanima-stalno-su-onlajn>.

da pristupe nekoj političkoj stranci u svojstvu njihovih članova i da su ispodprosečno zastupljeni u organima vlasti.²³

S druge strane, uočavamo da su mladi, pre svega studenti, jedna od najaktivnijih grupa u masovnim protestima i društvenim pokretima. Da bismo bolje sagledali taj fenomen, dajemo kraći hronološki pregled političke participacije u našoj zemlji od kraja Drugog svetskog rata do danas. Posleratni period možemo grubo podeliti u dve faze, demokratsku i nedemokratsku. Iako pretpostavljamo da politički aktivizam može u svom punom obimu da postoji isključivo u civilnom društvu čija je pretpostavka demokratski politički režim, ne možemo ni da negiramo da postoje „krnji“ oblici političkog aktivizma koji su kreirani isključivo od države. Ti socijalistički supstituti demokratskog političkog aktivizma nisu bili održivi na dug rok.

Taj period je nedvosmisleno obeležio najmasovniji omladinski pokret 20. veka, tzv. revoluciju iz 1968. godine. Mladi širom sveta protestovali su protiv tadašnjih društvenih nepravdi, nasilja i rata. Taj svetski talas poprimio je specifične osobenosti koje su se ogledale u nezadovoljstvu socijalističkim samoupravljanjem u bivšoj Jugoslaviji, za koje su mladi smatrali da se odvojilo od svog prvobitnog ideološkog okvira. Jedni od ključnih nosilaca tih protesta bili su upravo studenti (ali i profesori) Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Na sastancima studentske omladine Saveza komunista oni su debatovali bez ustručavanja o svim aktuelnim društvenim pitanjima, više nego na zasedanjima Savezne skupštine.²⁴ Sledeća tačka analize su prvi višestranački parlamentarni izbori u Republici Srbiji održani u decembru 1990. godine jer sa njima započinje demokratski period političke participacije.

Devedesetih godina protestna okupljanja su postala gotovo svakodnevna, zbog specifičnih društvenih, političkih i ekonomskih prilika. Studenti su bili jedna od najzastupljenijih društvenih grupa koja je tih godina „šetala“. Ne možemo da ne istaknemo burne događaje koji su se odvijali tokom marta 1991. i sredinom juna 1992. godine. U Srbiji su nakon 1968. godine, najveće demonstracije mladih organizovane 1996/97. godine, kada su mladi udruženi sa građanima zahtevali poštovanje izborne volje izražene na lokalnim izborima.

Nakon političkih promena 2000. godine došlo je do transformacije obrazaca političke aktivnosti mladih i uvođenja novih vidova

²³ Isidora Jarić, Ivana Živadinović, „Politička aktivnost mladih“, *Mladi – naša sadašnjost, istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, „Čigoja štampa“ i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2012, 183–199.

²⁴ Milan Petrović, „Studentski pokreti 1968. – Nedovršena revolucija“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 2008, 1–36.

političkog angažmana koje je podstakla nagla ekspanzija nevladinih organizacija. Početni entuzijizam koji su donele takozvane demokratske promene u velikoj meri je splasnuo tokom prve decenije novog političkog režima. Ideju da je nezainteresovanost mladih za politička zbivanja dostigla toliko nizak stepen da se uloga koju su studenti imali tokom devedesetih godina više ne može ponoviti negiralo je „izbijanje“ protesta nakon predsedničkih izbora u aprilu 2017. godine. Među učesnicima protesta „Protiv diktature“ dominirali su mladi i obrazovani građani, uglavnom studenti.²⁵

U ovom radu politička participacija studenata biće posmatrana dvojako:

1. u užem smislu, pod kojim se podrazumeva uključenost u konvencionalno shvaćenu politiku otelovljenu u delovanju političkih stranaka i glasanju na izborima, i
2. u širem smislu, koji se odnosi na različite inicijative u vidu formalnih ili neformalnih aktivnosti koje se kreću od potpisivanja peticija preko različitih oblika protesta, do razgovora o političkim temama sa njihovom okolinom.

U istraživanjima sprovedenim na zapadu prepoznaje se trend slabljenja tradicionalnih oblika angažmana²⁶ najčešće izraženog u smanjenom učešću na izborima i članstvu u političkim partijama, uz istovremeno postepeno jačanje novih oblika artikulacije interesa i vrednosti u šire shvaćenom političkom polju čiji su nosioci mladi, urbani i obrazovani ljudi. U postsocijalističkim zemljama ti trendovi još uvek nisu izraženi, ali može se uočiti postepeno povećanje interesovanja mladih za nove oblike političnosti.²⁷

Uzimajući u obzir pomenutu podelu političkog aktivizma, naši ispitanici su na pitanja koja su se odnosila na političku participaciju u užem smislu odgovorili na sledeći način: angažman mladih u političkom životu putem političkih partija²⁸, što važi i za opštu populaciju,

²⁵ Babović *et al.*

²⁶ Pippa Norris, „Young people and Political Activism: *From the politics of loyalties to politics of choice?*“, *Harvard University John F. Kennedy School of Government*, 2003

²⁷ Tomanović, Stanojević, 97–111.

²⁸ Podmladak političke partije (engl. *Political party youth wing*, nem. *Politische Nachwuchsorganisation*), a u nekim partijama tzv. forum mladih ili jednostavno „omladina partije“ jeste organizaciona struktura koja se formira u okviru političke partije sa ciljem zastupanja interesa i mišljenja mladih članova i članica, ali u isto vreme nije autonoman i sprovođi odluke organa partije. U nekim slučajevima podmladak političke partije je zaseb-

jeste specifičan. U poređenju sa drugim evropskim državama, mladi u Srbiji su u vrhu prema članstvu u političkim partijama.²⁹ Kad govorimo o studenatima Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 10% njih jeste ili je bilo član političke partije.

Druga značajna osobina – odnos aktivnog i neaktivnog članstva među mladima³⁰ – ponovo je među najvišim u Evropi, što implicira poželjnost posedovanja članske knjižice, ali ne i aktivizam.³¹ Opšta percepcija uloge političkih stranaka u društvu otkriva jedan od vrlo značajnih motiva ulaska u politički život. Za ulazak u političke partije dominantan je veoma zabrinjavajući narativ.³² Potpisivanje pristupnice u ovom slu-

na organizacija, koja poseduje sopstveni statut, simbole, pečat, ciljeve i oblast delovanja, ali najčešće ove strukture nisu autonomne i sprovode odluke organa partije. – I. Andrašević *et al.*, *Rečnik omladinske politike*, Krovna organizacija mladih, Beograd 2012, 54.

Koliko su brojni podmlaci političkih partija?

Srpska napredna stranka	67.530 članova
Demokratska stranka	oko 25.000 članova
Socijalistička partija Srbije	oko 32.000 članova do 30 godina – od kojih je 4.500 operativno aktivnih
Jedinstvena Srbija	oko 30.000 članova
Nova Stranka	2.500 članova
Liberalno-demokratska partija	10.000 članova
Srpska narodna partija	oko 500 članova
Srpski pokret Dveri	U trenutku istraživanja su uspostavljali organe – otprilike nekoliko stotina aktivnih na dnevnom nivou.
Srpska radikalna stranka	Nemaju evidenciju mladih, ali u trenutku istraživanja beleže rast broja novih mladih članova.

* U ovom istraživanju mladi su određeni kao populacija između 18 i 30 godina.

Prema: Bojan Cvejić, „U partijama najmanje 200.000 mladih“, *Danas*, 7. septembar 2015, <https://www.danas.rs/politika/u-partijama-najmanje-200-000-mladih/>.

²⁹ Na pitanje da li ste učestvovali u radu političke organizacije ili političke partije, mladi širom Evrope su potvrdno odgovorili u različitom procentu: Nemačka 6%, Francuska 4%, Italija 6%, Velika Britanija 5%, Hrvatska 6%, Slovačka 5%, Bugarska 6%, Mađarska 1%, Malta 14%, Evropski prosek (EU27) 5%. Prema: Flash Eurobarometer 375, „European Youth: Participation in Democratic Life“, 2013.

³⁰ Kada govorimo o opštoj populaciji mladih od 18 do 30 godina, procenat članova političkih partija je zanemarljivo veći i iznosi oko 14% ispitanika. KOMS, 2018.

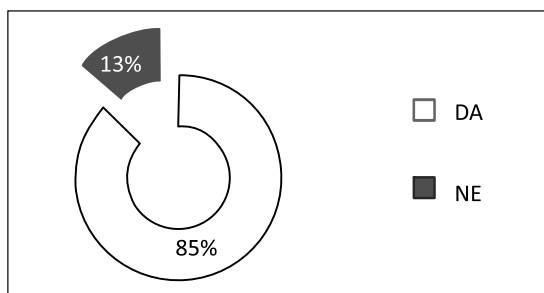
³¹ J. Vukelić, D. Stanojević, „Ekološki aktivizam kao novi oblik političke participacije mladih u Srbiji“, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, *Sociologija* 54, 2/2012, 387–399.

³² Čak 92% mladih se slaže sa tim da se učlanjenjem u vladajuću partiju lakše dolazi do posla, dok nijedna mlada osoba ne tvrdi suprotno. Poverenje mladih u institucije, KOMS, 2018.

čaju nije inicirano ideološkim potencijalom mladih i željom za promenama već se smatra nužnim putem za napredovanje. Percipirano je da je put do primarne egzistencije, a ranije put do društvenih elita, jedino ostvarljiv putem političkih veza i neformalnih mreža podrške čiji je cilj zaobilazanje „nepotrebno“ formalizovanih institucionalnih kanala.³³

Na postavljeno pitanje da li su ikada glasali, studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu su u 85% slučajeva odgovorili potvrdno (grafikon 3), dok se oko 13% deklariralo kao apstinenti, što je nešto bolje od republičkog proseka populacije mladih, „većitih“ apstinencata, koji iznosi između 15% i 17%. Studenti prava negiraju tezu o apatičnosti mladih u izbornim procesima sa procentom od 43% onih koji su izašli na sve prethodne izbore od kada imaju biračko pravo, što ih čini za preko 10% aktivnijim od republičkog proseka za mlade³⁴ koji iznosi 31%.³⁵ Pravo građana da samostalno odluče da li će ili neće da izađu na izbore Ustavom je zagarantovano. Ono do čega u analizi dobijenih podataka nismo došli, a što je naša pretpostavka, jeste da neglasanje nije posledica političke nezainteresovanosti i pasivnosti već se može javiti kao vid protesta ili nezadovoljstva političkom ponudom.

Grafikon 3. Da li ste ikada glasali?

Procenat izlaznosti se menja sa svakim novim izbornim ciklusom, pa je tako na prethodnim parlamentarnim i lokalnim izborima glasalo oko 60% studenata prava, dok je svog kandidata na predsednič-

³³ Vid. SeCons, „Partijsko zapošljavanje u javnom sektoru kao jedan od ključnih mehanizama političkog klijentelizma u savremenoj Srbiji“, 2016.

³⁴ Upor. Tomanović, Stanojević, 58-62.

³⁵ Istraživanje sprovedeno tokom septembra i oktobra 2018. godine (Poverenje mladih u institucije, KOMS 2018) na opštoj populaciji mladih od 15 do 30 godina zabeležilo je statistički zanemarljive razlike u broju onih koji redovno koriste biračko pravo, pa na osnovu toga zaključujemo da u ovom segmentu nije došlo do promena obrazaca ponašanja.

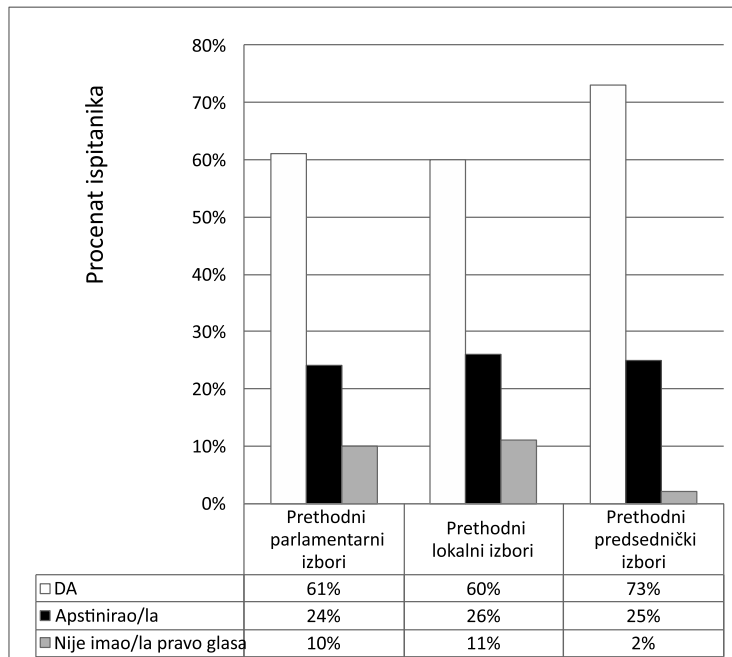
kim izborima zaokružilo 73%. Razumljive su razlike u procentima onih koji nisu imali pravo glasa na poslednjim lokalnim i poslednjim parlamentarnim izborima, kada se u obzir uzmu specifični uslovi koji su potrebni za učešće na lokalnim izborima i hronološki redosled izbora.

Rastu broja onih koji su glasali na prethodnim predsedničkim izborima nesumnjivo je doprinela činjenica da su gotovo svi naši ispitanici u periodu od prethodnih lokalnih ili parlamentarnih izbora do prethodnih predsedničkih izbora dobili biračko pravo. Pošto nismo očekivali toliku razliku u izlaznosti, u našem istraživanju nismo postavili pitanja na osnovu kojih bismo mogli da utvrdimo uzrok porasta izlaznosti. Pretpostavljamo da je uzrok pre svega u specifičnoj prirodi predsedničkih izbora, koji po definiciji u sistemu višestranačkog sistema sa jednom dominantnom političkom partijom dovode do polarizacije biračkog tela, i stvaranju atmosfere „presudne odluke“. Možda su to razlozi koji su podstakli izlaznost naših ispitanika?

Kao jasnu pravilnost možemo uočiti između 24% i 26% apstinencata, iz čega zaključujemo da gotovo $\frac{1}{4}$ studenata prava ne koristi redovno svoje biračko prvo.

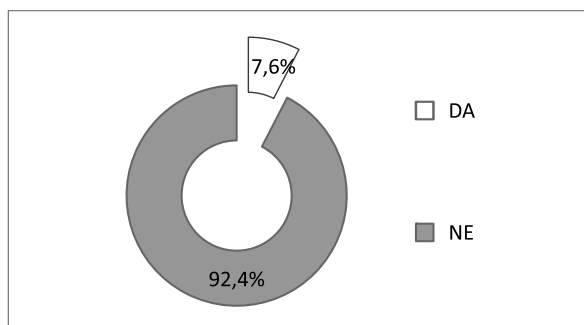
Ti rezultati su prikazani na grafikonu 4.

Grafikon 4. Glasanje na prethodnim izborima

Studenti prava ne pribegavaju tako često precrtavanju glasačkog listića kao vidu građanske neposlušnosti i protesta, sa 7,6% onih koji su u svom relativno kratkom glasačkom životu pribegli tom sredstvu (grafikon 5), dok je prosek njihovih evropskih vršnjaka iz Austrije, Estonije, Finske, Francuske, Nemačke, Italije i Slovačke još niži, sa oko 4% onih koji su ikada precrtali glasački listić³⁶.

Grafikon 5. Da li ste ikada precrtali glasački listić?

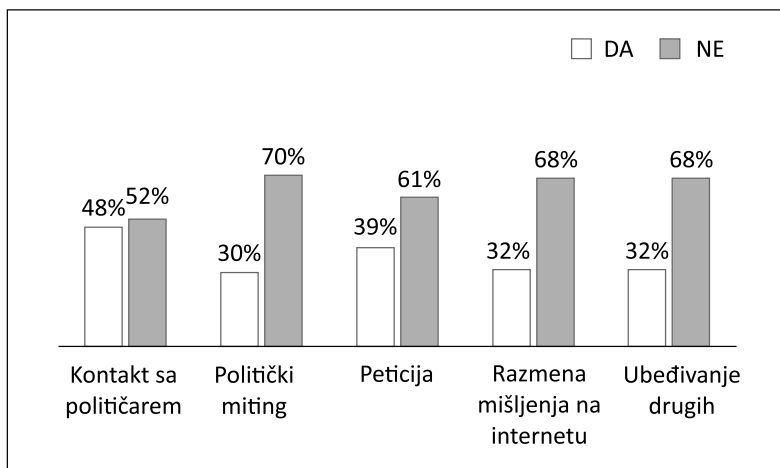
Da bismo što bolje razumeli kvalitet i intenzitet političke participacije studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, u istraživanju smo prilikom posmatranja političkog aktivizma u širem smislu kao referentne faktore uzimali da li su naši ispitanici ikada:

1. imali kontakt sa političarem,
2. bili na političkom mitingu,
3. potpisali peticiju,
4. učestvovali u političkoj razmeni mišljenja na internetu,
5. pokušali da ubede druge da glasaju za političku opciju koju lično podržavaju,
6. razgovarali i koliko često sa svojim društvenim okruženjem.

Dobijeni rezultati su prikazani na grafikonu 6.

³⁶ EUYOUNGPART – Political Participation of Young People in Europe – Development of Indicators for Comparative Research in the European Union, 2005.

Grafikon 6. Politički aktivizam u širem smislu

Imajući u vidu navedene podatke, iznenadio nas je visok procenat onih kojih su imali kontakt sa političarem i potpisali peticiju. Gotovo polovina studenata prava je nekada ostvarila kontakt sa političarem, dok 88,4% mladih Austrijanaca i čak 92,3% mladih Estonaca nije nikada imalo takav kontakt. Peticiju je potpisalo 39% naših ispitanika, što je za 12,5% više od evropskog proseka za mlade.

Značaj političkih mitinga i protesta kao vida političkog aktivizma u širem smislu osetno opada od dvehiljaditih i trenutno 70% studenata prava nikada nije prisustvovalo nijednom mitingu. Iako visok, taj procenat pruža nadu jer je značajno bolji kada se u obzir uzme celokupna populacija mladih između 18 i 35 godina, od kojih čak 82% nikada nije učestvovalo na političkom mitingu. Pretpostavili smo da je taj oblik aktivizma zamenjen ili se transformisao u neki drugačiji oblik posredstvom interneta i da je sloboda zбора našla svoje novo transcendentno elektronsko ruho. Da li je onda internet postao agora savremenog društva?

Internet je za studente prava, kao što smo to u prvom delu rada i dokazali, primarni izvor informacija o politici, ali kad treba pristupiti političkoj razmeni mišljenja na internetu, za to se odlučilo samo 32% naših ispitanika. Na osnovu te činjenice zaključujemo da je stepen iskorišćenosti potencijala koje pruža internet kao platforma za političke debate još uvek nedovoljan.

Internet je omogućio aktivniji dvosmerni protok informacija u odnosu sa medijima (različite ankete, internet peticije, komentarisanje

tekstova itd.) i omogućujući da svako ko ima pristup internetu postane „medij“. Imajući to u vidu trenutno se nalazimo na specifičnom stupnju razvitka na kojem je prevaziđen koncept tradicionalnih medija (televizija, novine i radio) koji omogućavaju pasivan jednosmeran protok informacija, a studenti prava još uvek nisu u dovoljnoj meri iskoristili novi potencijal interneta.

Kada napustimo sajber prostor, ne nailazimo na značajno povećanje političkog aktivizma jer je tek 32% naših ispitanika u neposrednom razgovoru sa nekim iz svoje okoline pokušalo da ubedi svog sagovornika da se na izborima opredeli za političku opciju koju oni lično podržavaju.

Okosnicu ove analize činiće i *indeks političkog aktivizma u širem smislu* (indeks 2) konstruisan od pet varijabli koje smo prethodno pojedinačno analizirali.³⁷ Konačan indeks predstavlja zbir svih varijabli, pri čemu su odgovori kategorizovani na tročlanoj skali na kojoj su varijable aktivan i pasivan određene kao krajnje vrednosti. U kategoriju pasivni svrstani su potpuno ili gotovo neaktivni ispitanici koji uopšte nisu učestvovali ili su učestvovali samo u jednom od pomenutih oblika političkog aktivizma. U kategoriju delimično pasivni svrstali smo ispitanike koji su potvrdan odgovor zaokružili u dva ili tri slučaja, dok smo kao kategoriju aktivnih odredili kao one koji su uzeli učešće u četiri ili čak u svim navedenim aktivnostima.

Kao što smo napomenuli, istraživanja na Zapadu prepoznaju trend slabljenja političkog aktivizma u užem smislu i istovremeno postepenog jačanja novih oblika artikulacije interesa i vrednosti u šire shvaćenom političkom polju čiji su nosoci mlađi, urbani i obrazovani ljudi. U postsocijalističkim zemljama ti trendovi još uvek nisu izraženi, pa kod studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu ovaj drugi oblik angažmana nije još uvek dovoljno razvijen.

Iako smo u ovom indeksu posmatrali politički aktivizam u širem smislu koji bi trebalo da bude u porastu, konačna analiza dobijenog

³⁷ Varijable koje su ušle u indeks političkog aktivizma:

Da li ste ikad imali kontakt sa političarem? 1) Da 2) Ne

Da li ste ikad bili na političkom mitingu? 1) Da 2) Ne

Da li ste ikad potpisali peticiju? 1) Da 2) Ne

Da li ste ikad učestvovali u političkoj razmeni mišljenja na internetu?

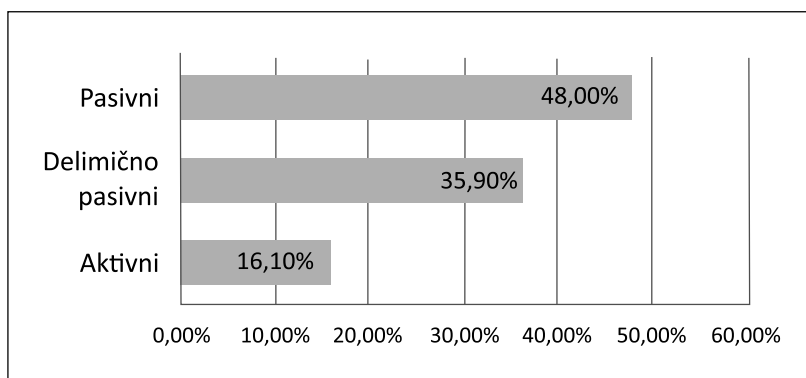
1) Da 2) Ne

Da li ste ikada pokušali da ubedite druge da glasaju za političku opciju koju Vi podržavate?

1) Da 2) Ne

indeksa pokazuje visokorasprostranjen distanciran i pasivan odnos prema učešću u tim oblicima političkih aktivnosti. Gotovo polovina (ili 48%) ispitanika iz našeg uzorka pokazuje potpunu pasivnost. Tu kategoriju čini zabrinjavajućih 26% (ili više od četvrtine) onih koji nisu učestvovali ni u jednoj od pomenutih aktivnosti i 22% onih kojih su potvrdno odgovorili na samo jedno pitanje. Delimičnu pasivnost pokazuje 35,9% ispitanika, dok samo 16,1% ispitanika možemo smatrati politički aktivnim. Uočavamo pravilnost u obliku obrnute proporcije između stepena političkog aktivizma u širem smislu i broja naših ispitanika koji u njemu učestvuje.

Indeks 2. Indeks političkog aktivizma u užem smislu

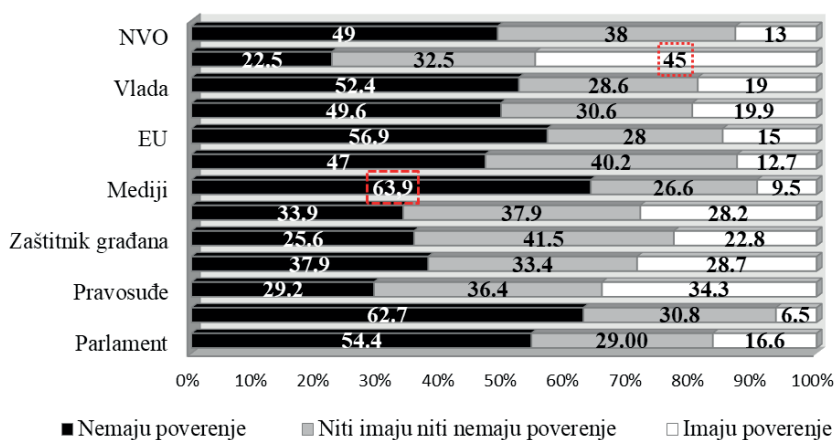
Posledice izdvajanja mladih iz političkih procesa i njihovog pasiviziranja jesu jačanje individualizma³⁸ i postepeno gubljenje funkcija državnih institucija. U tom kontekstu institucije možemo posmatrati kao kohezivni faktor koji štiti društvo od raspadanja, kako je to primetio i Džon Elster u svom *Uvodu u društvene nauke*. Pojedinaac ima sve manja očekivanja od države u smislu povećanja ličnog blagostanja, što se manifestuje zabrinjavajuće niskim stopama poverenja u državne institucije, a pogotovo političke. Brojna istraživanja sprovedena u zemlji i u inostranstvu određuju dva osnovna uzročnika te pojave: prvi je personalizacija institucija, odnosno njihovo izjednačavanje sa ljudima zaposlenim u tim institucijama, a drugi je nesrazmerna zastupljenost mladih u tim institucijama.³⁹

³⁸ James Sloam, „Rebooting Democracy: Youth Participation in Politics in the UK“, *Parliamentary Affairs* 60, 4/2007, 548-567.

³⁹ Vid. Krovna organizacija mladih „Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Srbiji“, KOMS, Beograd 2018.

Takvo stanje može samo doprineti percepciji države, odnosno njenih institucija kao nečeg nametnutog i stranog. Institucije tako postaju transcendentne tvorevine odvojene od „običnog naroda“, kojim, umesto da služe, počinju da gospodare i na taj način deformišu svoju prirodu. Čak i u slučaju da pojedine institucije nisu stvorene od države, one deluju u okvirima koje stvara država, pa time nije umanjena odgovornost države. Država je dužna da usmerava, pruža podršku i pomaže razvoj institucija, bez obzira na to ko ih je osnovao, da bi mogle da funkcionišu u najboljem interesu svih građana.

Grafikon 7. Poverenje u institucije

Kao institucija sa najvećim poverenjem izdvojila se vojska sa 45% onih koji imaju poverenja u tu instituciju, koja je već po pravilu u svim istraživanjima poverenja u institucije u samom vrhu. Interesantno je da je u kohorti studenata prava pravosuđe druga institucija po poverenju koje uživa. Što znači da više od jedne trećine mladih pravnik-a ulazi u pravosudni sistem sa prilično visokim očekivanjima koje se na osnovu ličnih iskustava dalje menja i dodatno formira.

S druge strane, nizak stepen poverenja beleže političke institucije poput Vlade, Skupštine i političkih partija. Takvi nalazi mogu biti jedan od razloga krize političke participacije mladih. Čak 63,9% naših ispitanika je reklo da nema poverenje u medije, koji predstavljaju instituciju sa najmanjim poverenjem u našem istraživanju. Pretpostavljamo da je to razlog zbog kojeg mladi najviše prate politiku putem interneta. Kada se osvrnemo i na nevladin sektor, uviđamo da i on prolazi kroz ozbiljnu krizu poverenja koja može imati ozbiljnih posledica na dalji razvoj demokratije u našem društvu.

5. ZAKLJUČAK

Prikazana analiza pokazuje da put do političke participacije studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu najpre započinje zainteresovanošću naših ispitanika za politiku, koja je uzročno-posledično povezana sa različitim medijima kao nosiocima informacija o toj društvenoj oblasti. Kao krajnji rezultat, zainteresovanost se manifestuje kao politička participacija u užem i u širem smislu. Rapidan razvitak medija značajno je uticao na progres političke participacije. Tehnološke inovacije su izazvale ozbiljnu rekonstrukciju percepcije medija, čime je korenito izmenjena lista medija prema njihovom uticaju. U tom periodu medijskih promena, internet se sa svojim dvosmernim protokom informacija izborio za mesto dominantnog izvora informacija o politici u poređenju sa drugim medijima. Pogrešili bismo ako bismo ulogu interneta posmatrali jedino kroz prizmu izvora informacija. Nužno je sagledati širi i kod nas još uvek nedovoljno razvijen potencijal te globalne mreže kao platforme za politički aktivizam.

Kada govorimo o stepenu političke participacije u demokratskom društvu, moramo da istaknemo da se nikada ne postiže jednako i aktivno učešće svih građana jedne države u političkom životu, jer bi se time dosegao nivo utopističke demokratije. Ali neophodno je da se u društvenoj strukturi obezbedi balans između politički osvešćenih, odnosno aktivnih i „idiota“⁴⁰, ako želimo da sačuvamo razumevanje politike kao opšte javne stvari (*res publica*) i najviše vrline slobodnih ljudi, koja podrazumeva opštu dužnost političke participacije. Iako ne možemo govoriti o visokom stepenu političke participacije, studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu u mnogim aspektima učešća u političkom životu ne zaostaju za svojim vršnjacima širom Evrope, dok u svakom aspektu koji smo analizirali značajno više participiraju od republičkog proseka za populacije mladih. Tu činjenicu moramo pažljivo da uzmemo u obzir jer postoje indicije da veliki broj ljudi, naročito mladih, nema osnovna saznanja o političkom sistemu u kome žive. Onda ne čudi što manjak informisanosti dovodi do smanjene političke participacije u opštoj populaciji mladih. Studenti prava su u tom smislu znatno aktivniji jer tokom svog akademskog usavršavanja već na prvim godinama studiranja stižu saznanja o najznačajnijim držav-

⁴⁰ Idiot – grč. idiotikos, ἰδιώτης – privatni

Idiot, dakle, nije mentalno retardiran čovek već čovek zatvoren u svoju sferu privatnosti, koji ne učestvuje u javnom životu zajednice.

nim i političkim institucijama, izučavajući predmete kao što su uvod u pravo i ustavno pravo, i na taj način značajno oplemenjuju svoju političku kulturu.

Kao konačan zaključak se nameće potreba da u budućnosti treba otkloniti sve društvene faktore koji bi mogli uticati na razvoj hronične odbojnost mladih prema politici, čije je postojanje potvrđeno i u ovom istraživanju, jer ona predstavlja jednu od ključnih prepreka za integrisanje mladih u demokratski sistem i normalno funkcionisanje tog sistema u budućnosti.

IZVORI I LITERATURA

- Babović, Marija, Snežana Bajčeta, Katarina Veličković, Dalibor Petrović, Stefan Stefanović, Slobodan Cvejić, „Da li like-uješ protest?“, SeCons, 2017.
- CESID, „Stavovi mladih o društveno političkim prilikama u Srbiji“, 2012.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim 1950.
- Flash Eurobarometer 375, „European Youth: Participation in Democratic Life“, 2013.
- Jarić, Isidora, Živadinović, Ivana, „Politička aktivnost mladih“, *Mladi – naša sadašnjost, istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, „Čigoja štampa“ i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2012.
- Krovna organizacija mladih „Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Srbiji“, KOMS, Beograd 2018.
- Krovna organizacija mladih „Poverenje mladih u institucije“, KOMS 2018.
- Milivojević, Snježana, „Javnost i ideološki efekti medija“, *Peščanik*, 2009.
- Mitrović, Milovan, M., Vuković, Danilo, S., *Osnovi sociologije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izadavaštvo i informisanje, Beograd 2017.
- Mokriš, Svetlana, „Novine i njihova uloga u društvenoj zajednici“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 2010.
- Norris P., „Young people and Political Activism: From the politics of loyalties to politics of choice?“, *Harvard University John F. Kennedy School of Government*, 2003.
- Petrović, M., „Studentski pokreti 1968. – Nedovršena revolucija“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2008.
- SeCons, „Partijsko zapošljavanje u javnom sektoru kao jedan od ključnih mehanizama političkog klijentelizma u savremenoj Srbiji“, 2016.
- Sloam J., „Rebooting Democracy: Youth Participation in Politics in the UK“, *Parliamentary Affairs* 60, 4/2007, 548-567.

- Službeni glasnik – Arhiv srpskih i jugoslovenskih službenih glasila.
- Stanojević, Dragan, Tomanović, Smiljka, *Mladi u Srbiji stanja, opažanja i verovanja*, SeConS grupa za razvojnu inicijativu, Beograd 2015.
- Stanojević, Dragan, *Mladi – naša sadašnjost, istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, „Čigoja štampa“ i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2012.
- Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije* 98/2006.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Pariz 1948.
- Vodinelic, Vladimir, *Pravo masmedija*, Fakultet za poslovno pravo u Beogradu, Beograd 2003.
- Vukelić, Jelisaveta, Stanojević, Dragan, „Ekološki aktivizam kao novi oblik političke participacije mladih u Srbiji“, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, *Sociologija* 54, 2/2012.
- EUYOUPART, „Young people and democracy in Europe“, 2005.
- Istraživanje „Samo 10 posto mladih glasa na izborima“, *N1*, 22. mart 2016, <http://rs.n1info.com/a154105/Vesti/Vesti/Istrazivanja-Samo-10-odsto-mladih-glasa-na-izborima.html>.
- Igor Košut, „Mladi neće da glasaju za 'reciklirane' političare“, *N1*, 6. mart 2016, <http://rs.n1info.com/a140753/Vesti/Vesti/Istrazivanje-Medju-onimakoji-prvi-put-izlaze-na-izbore-najvise-apstinenata.html>.
- Milica Rašić, „NJIHOVIM REČIMA Evo zašto mladi od 18 do 25 NEĆE izaći da glasaju“, *Blic*, 20. mart 2017, <https://www.blic.rs/vesti/politika/njihovim-recima-evo-zasto-mladi-od-18-do-25-nece-izaci-da-glasaju/z2lc1b5>.
- M. Rašić, L. Gedošević, „NE ZNAM, NE VERUJEM, NE ZANIMA ME Većinu mladih baš briga za izbore, imaju druga interesovanja“, *Blic*, 18. mart 2017, <https://www.blic.rs/vesti/beograd/ne-znam-ne-verujem-ne-zanima-me-vecinu-mladih-bas-briga-za-izbore-imaju-druga/v2kwzbg>.
- „Mladi u Srbiji žive s roditeljima, ne zarađuju, razočarani su“, *Večernje novosti*, 11. avgust 2017, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:680232-Mladi-u-Srbiji-zive-s-roditeljima-ne-zaraduju-zarocarani-su>.
- Stefanović, Ana, „Mladi lajkuju, stari zaokružuju“, *Politika*, 8. mart 2017, <http://www.politika.rs/sr/clanak/377984/Tema-nedelje/Mladi-lajkuju-stari-zaokruzuju>.
- „How youth engagement with democracy in Tanzania? Niambie's potential“, BBC Media Action 2015, http://downloads.bbc.co.uk/mediaaction/pdf/Niambie_Research_Summary.pdf.
- Cvejić, Bojan, „U partijama najmanje 200.000 mladih“, *Danas*, 7. septembar 2015, <https://www.danas.rs/politika/u-partijama-najmanje-200-000-mladih/>.

Vasilije Bošković
Undergraduate Student
University of Belgrade Faculty of Law

Nikola Ivković
Undergraduate Student
University of Belgrade Faculty of Law

POLITICAL PARTICIPATION AMONG STUDENTS
AT THE UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY
OF LAW: EXPERIENCES AND PERCEPTIONS

Summary

The present study examines political opinions as well as personal political experiences of students at the University of Belgrade Faculty of Law. The research is done *via* socio-legal analysis. The paper consists of five parts. The introductory part explains the aims of this paper and the preferred perspective that authors followed throughout the observation of researched phenomena. The second part demonstrates briefly the specific method used in empirical research. The key part of this paper is concentrated on political participation of youth (in particular law student) with special emphasis on the role of media. At the very end, we present conclusions about features and comprehensive social significance of phenomena of political participation obtained by using different methods of this multidisciplinary approach.

Key words: *Political participation. – Media. – Empirical research. – Law students. – Socio-legal analysis.*